

Schelpenverzamelingen in Zeeland in de achttiende eeuw

door

21579

W.S.S. VAN BENTHEM JUTTING

De achttiende eeuw was — zoals bekend — een bloeiend tijdperk voor de liefhebberij van het verzamelen van allerhande naturalia (Engel, 1939). Vele tientallen kabinetten werden in Nederland gevormd door personen uit de kringen van doctoren, professoren, predikanten, kooplieden, burgemeesters en andere overheidspersonen, dus in het algemeen de gegoede en ontwikkelde burgerij. Amsterdam en 's-Gravenhage spanden de kroon, maar ook in Rotterdam, Haarlem, Leiden en Utrecht was hun aantal niet onbelangrijk.

Van de veertien achttiende-eeuwse naturaliën-kabinetten in Zeeland kennen wij er zes alleen bij naam; er zijn van deze geen catalogi of andere gedetailleerde beschrijvingen voorhanden. Dit zijn de kabinetten van Mr. Caspar van Citters (1674-1734), Mr. Wilhem van Citters (1685-1758), Pieter van den Heuvel (data?), Jan de Looers (data?), Daniël de Smit (data?) en de broeders Mr. Adriaan Isaac Hurgronje (1739-1779) en Mr. Steven Matthijs Snouck Hurgronje (1741-1788).

De vijf eerstgenoemde ontleen wij aan Valentijn (1726: 561 en 563; 1754: 13, 47, 63 en 64). In deze werken worden geen of slechts zeer geringe bijzonderheden over deze kabinetten vermeld.

Het kabinet van de Hurgronje's wordt in de Verhandelingen van het Zeeuwisch Genootschap der Wetenschappen 4: XXIII-XXIV, 1775, als volgt omschreven: "deden de heren A.I. Hurgronje en Snouck Hurgronje aan 't Genootschap een voortreffelijk geschenk (in 1774) van een talrijke verzameling der fraaiste hoorns en schulpen" (vgl. ook Vernhout, 1919: 104). De beide schenkers waren Mr. Adriaan Isaac Hurgronje, secretaris van de Provinciale Rekenkamer van Zeeland, en diens broeder Mr. Steven Matthijs Snouck Hurgronje, toenmaals raad te Vlissingen. Beiden waren directeur van het Zeeuwisch Genootschap sedert 1769.

Daar er van dit laatste kabinet evenmin een gedetailleerde catalogus bestaat, is over omvang en inhoud niets mede te delen. In de verzamelingen van het Zeeuwisch Genootschap is deze schenking niet door etikettering of anderszins als zodanig gekenmerkt.

Of de drie 18de-eeuwse Zeeuwse natuuronderzoekers Dr. Job Baster (1711-1775), Leendert Bomme (1727-1788) en Martinus

Slabber (1740-1835) er ook schelpenverzamelingen van enige importantie op na hielden, is niet bekend (Van Benthem Jutting & Van Hoorn, 1967; Van Benthem Jutting, 1969, 1970). Wel bezat Baster een groot buffet, door hemzelf uit schelpen en zeegewassen samengesteld. Dit legateerde hij aan het Zeeuwsch Genootschap. Het is thans in het Zeeuws Museum aanwezig.

Van de acht overige kabinetten zijn de veilingcatalogi bewaard gebleven. Exemplaren berusten o.a. in de bibliotheek van de Vereniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels en in de Artis-Bibliotheek, beide te Amsterdam, en in de bibliotheek van het Koninklijk Museum van Schone Kunsten te Antwerpen. In chronologische volgorde worden zij hieronder besproken.

Anthony van Dishoeck (1643-1728) en Mr. Anthony Pieter van Dishoeck (1709-1767). Eerstgenoemde is enige jaren in Nederlandsch-Indië geweest en woonde later te Vlissingen. Het is dus zeer wel mogelijk dat hij uit Indië schelpen meebracht en een verzameling aanlegde, waarin volgens Valentijn (1726: 563) "veel Zuydlands, en West-Indisch goed is". Deze schelpen kwamen via zijn zoon Ewout van Dishoeck (1678-1744), zelf ook een groot verzamelaar, aan zijn kleinzoon, Anthony Pieter van Dishoeck. Laatstgenoemde studeerde rechten, woonde daarna te Vlissingen, werd in deze stad raad en ten slotte burgemeester. Ook had hij zitting in de Gecommitteerde Raden van de Staten van Zeeland en in de Raad der Admiraliteit. De veilingcatalogus (1767) is samengesteld door F.C. Meuschen (1719-1800), raad en geheime legatiesecretaris te Den Haag, tevens handelaar in schelpen. Het grootste deel omvat een beschrijving in Frans en Nederlands van de schelpenverzameling (832 nummers). Verder waren er nog andere "Gediertens", meest invertebraten, en mineralen, gesteenten, curiosa, munten en penningen, en 18 schilderijen. De catalogus wordt door Lugt (1938) vermeld onder no. 1642. De namen der schelpen zijn ontleend aan de werken van Rumphius, Valentijn, Vosmaer, d'Argenville e.d. Alhoewel in 1767 de systematische publicaties van Linnaeus waarin ook schelpen beschreven worden, reeds waren verschenen, gebruikte men diens indeling en namen toch niet, omdat er telkens nieuwe edities van uitkwamen en men dus nooit zekerheid had dat rangschikking en nomenclatuur niet weer waren gewijzigd. In de ondertitel van de catalogus Van Dishoeck wordt gezegd, dat bij de schelpen "veele zijn gekoomen uit de vermaarde verzameling van wijlen den Heer Rumphius". In de tekst wordt alleen bij no. 22 van de Amboinsche Wenteltrap (*Epitonium scalare*) vermeld, dat deze schelp "uit het Kabinet van wijlen de Heer Rumphius" afkomstig is. Merkwaardig is

ook de omschrijving van no. 541: "Een zeldzaame wit gebandeerde ligt-geel-kleurige Zuidlandse Toot, de figuur als een Gloria Maris hebbende". Dit was vermoedelijk geen echte *Conus gloriamaris*, want Meuschen, de samensteller van de catalogus, kende deze soort zeer goed. Onder de nummers 928 en 929 der Rariteiten treft men aan: "twee ongemeen konstige bouquetjes, gemaakt van de alder-klijnste Speculatie-Hoorentjes en Schelpjes" en "Twee fraaije Grotjes, gemaakt van dito als vooren". Over de prijzen gemaakt op de veiling Van Dishoeck is niets bekend, en evenmin over de namen der kopers.

Daniël Luycx Massis (? -1770) was sedert 1737 bewindhebber uit de hoofdparticipanten der West-Indische Compagnie te Middelburg (Kesteloo, 1902: 144). In deze functie ontving hij meermalen West-Indische naturalien voor zijn kabinet, en kwam o.a. in 1765 in het bezit van een zeeslak, afkomstig uit Essequibo. Na zijn overlijden werd dit dier aangeboden aan M. Slabber (Slabber, 1769-1778: 147, pl. 16, fig. 3-4; Van Benthem Jutting, 1970: 59). Volgens de catalogus (1771) bezat Luycx Massis een aanzienlijke bibliotheek, ruim 100 schilderijen, ruim 300 flessen naturalia op liquor (hieronder is no. 200 vermoedelijk de bovengenoemde West-Indische zeeslak), 98 nummers "fraaijheden en rariteiten", w.o. (no. 13) "een levendig bouquet van schulpjes gemaakt", en (nos. 17 en 22) twee doosjes met parels. De catalogus staat vermeld als no. 1914 in Lugt (1938). Uit de catalogus valt niet veel af te leiden over de samenstelling van zijn schelpenverzameling. Zij wordt op p. 77 omschreven als "Diverse Laden met schoone Schulpen, Hoorns en Zeegewassen, waar onder ongemeen fraaije en zeldzame". Waar deze collectie terecht gekomen is, is niet bekend.

Dr. Paulus de Wind (1714-1771) was geboren te Middelburg, studeerde medicijnen te Leiden en vestigde zich als geneesheer te Middelburg (Kesteloo, 1902: 93 en 124). Hij bezat een omvangrijke en belangrijke verzameling boekwerken, waaronder natuurlijk veel medische. Deze boeken (ruim 2500 nummers) nemen, op enkele bladzijden na, de gehele veiling-catalogus (1771) in. De overige nummers omvatten enige instrumenten, curiosa en naturalia. De molluskenafdeling is van weinig betekenis. Behalve enkele paalwormen op liquor worden (p. 92) genoemd: "Twee met IJvoor en schildpad ingelegde Cabinetjes, met diversche Laden, waarin extra fraaije Hoorns- en Doubletschulpen en eenige Steenen en Ertsen" en "Twee Leeuwjes, van Schulpen gemaakt". Over het verdere lot van deze objecten is niets bekend. Evenals Luycx Massis en Van Dishoeck bezat De Wind dus een uit schelpen samengesteld ornament. Dergelijke curieuse "stillevens" waren tijdbeelden der 18de eeuw.

Het allergrootste in Zeeland, een schelpenbuffet, samengesteld door Dr. Job Baster te Zierikzee, kwam hiervoor reeds ter sprake. Het is verder bekend, dat De Wind en Baster in briefwisseling stonden over zoölogische onderwerpen (Van Benthem Jutting & Van Hoorn, 1967: 36, 60 en 61).

Mr. Cornelis Steengracht (1723-1781) was te Vlissingen geboren, studeerde rechten te Leiden en werd daarna schepen en raad te Vlissingen. Verder was hij bewindhebber der Oost-Indische Compagnie en wegens Zeeland gedeputeerde in de Generaliteitsrekenkamer. Later verhuisde hij naar Den Haag, en overleed op zijn kasteel Slangenburg bij Doetinchem. De veilingcatalogus (1782) vermeldt een groot aantal boeken op allerlei gebied (139 pp.) en verder tekeningen, prenten, instrumenten, diverse curiosa en een klein aantal naturalia. De schelpen nemen slechts een zeer geringe plaats in, n.l. een "Extra fraai Chinees verlakt Cabinetje op zijn Voet waar in eenige Laatjes met hoorns en schulpen", en een "Extra fraaije gesnedene Nautilus". Het kastje bracht £ 18-5 (\pm f. 110) op en de Nautilus £ 11-10 (\pm f. 70). Waar deze objecten gebleven zijn, is niet bekend.

Mr. Daniël Steven Schorer (1737-1790) bekleedde te Middelburg diverse openbare ambten: schepen, raad en burgemeester. Ook was hij bewindhebber van de Kamer Zeeland der Oost-Indische Compagnie (Kesteloo, 1902: 54, 66, 143). Behalve een zeer grote bibliotheek bezat hij ook een menigte muziekinstrumenten, muziekwerken en schilderijen. De naturalia omvatten ongeveer 50 opgezette vogels, een aantal "dieren op liquor" en een niet onaanzienlijke schelpencollectie. In de catalogus (1791), welke ik raadpleegde, zijn bij de meeste nummers de prijzen genoteerd. Alleen de "Hoorns en Schulpen" werden "en bloc" verkocht voor £ 9-1 (\pm f. 54), terwijl een "extra fraaije Paarl'amour Nautilus konstig gesneden en gegraveerd" afzonderlijk £ 1-12-1 (\pm f. 10) opbracht. De namen der mollusken zijn ontleend aan Rumphius. Wij treffen er o.a. aan pausekronen, stormhoeden, kasketten, goudlakens, porseleinhoorns, diverse toten, trommelschroeven, marmerpriemen, messcheden, lazarusklappen. Het is niet bekend aan wie de schelpen zijn verkocht.

Behalve de zo juist besproken catalogus betreffende Schorer's boeken, muziekwerken en -instrumenten, en naturalia, welke geveild werden op 9 mei 1791, had op 12 mei 1791 de veiling plaats van nog meer schilderijen, tekeningen en etsen. De catalogus hiervan is genoemd door Lugt (1938) als no. 4731.

Johanna Susanna van der Mandere (? -1793) was getrouwd met Johannes Gualterus van der Poort d'Oostcapelle (? -1784). Haar man

was achtereenvolgens schepen, raad, thesaurier en burgemeester van Middelburg en verder ook lid van het college der Staten van Walcheren en bewindhebber der Oost-Indische Compagnie (Kesteloo, 1902: 53, 64, 142, 143 en 162). In de laatste functie had hij vermoedelijk gelegenheid tropische schelpen te verwerven voor hun kabinet van naturalia. De veilingcatalogus (1795) vermeldt "een gedeelte der Bibliothecq", hetwelk op zichzelf al ruim 400 nummers omvatte. Verder enige curiosa en "eenige fraaije Hoorns, Schulpen en Zeegewassen". Over de mollusken, die samen de nummers 5-16 uitmaken, valt weinig te vertellen, daar geen namen en geen vindplaatsen genoemd zijn. Waar deze naturaliën gebleven zijn, is niet bekend.

Mr. Willem Aarnout Kien van Citters (1756-1794) werd geboren te Middelburg en was na zijn juridische studie vele malen schepen, raad en thesaurier van deze stad, en tenslotte burgemeester. Ook was hij lid van het college van de Staten van Walcheren (Kesteloo, 1902: 54, 57 en 162). Hij bezat een grote verzameling schilderijen en tekeningen. Verder natuurkundige instrumenten, mineralen en gesteenten, en een uitgebreide collectie "Hoorens en Doubletschulpen". Reeds tijdens zijn leven schonk hij een aanzienlijk deel van zijn schelpenverzameling aan het Zeeuwsch Genootschap (Verh. Zeeuwsch Gen. Wetensch. 8: XXIII-XXIV, 1782). In de verzamelingen van het Genootschap is deze schenking niet als zodanig gekenmerkt. Het is niet onmogelijk, dat hij zijn schelpen, althans ten dele, geërfd had van zijn grootvader Wilhem van Citters, of zijn oudoom Caspar van Citters, beiden hiervoor reeds genoemd. De verzamelingen van Kien van Citters werden vier jaar na zijn dood verkocht te Amsterdam. De veilingcatalogus (1798) is vermeld onder no. 5800 in Lugt (1938). In het exemplaar, dat ik te Antwerpen raadpleegde, zijn de prijzen en de namen der kopers bijgeschreven. Ongeveer twee derde is ingenomen door de schilderijen, tekeningen en prenten. De tekeningen waren geborgen in "kunstboeken" A-G. Uit het bijschrift bij kunstboek E blijkt, dat Kien van Citters zelf ook tekende: "Natuurkundige Voorwerpen, zeer fraai naar 't leeven, met zapverven geteekend, door den Heer Kien van Citters, beneevens de Explicatie". Onder de naturalia waren 130 nummers opgezette zoogdieren en vogels, 113 nos. insecten, 168 nos. mineralen en gesteenten, en 303 nos. schelpen, enkele echinodermen, sponzen, koralen en zeeheesters. Wij treffen de gebruikelijke namen van Rumphius aan: toten, tepelbakken, pennen, porseleinhorens, tollen, maanhorens, harddoubletten, lazarusklappen, hamdoubletten, enz. Bij de kopers waren geen namen van bekende verzamelaars. Alleen

Raye wordt enkele malen genoemd. Vermoedelijk was dit J. Raye van Breukelerwaert, zelf een groot verzamelaar, die herhaaldelijk op aucties in de 18de eeuw kocht (Van Benthem Jutting, 1939: 209). De prijzen waren in het algemeen aan de lage kant. Enkele bijzondere stukken brachten wat meer op, b.v. "een fraaije groote Opper-Admiraal" (*Conus ammiralis*) f. 14.50, "een extra fraaije groote bonte Tepelbak" (*Melo amphora*) f. 17,—, "een extra fraaije Oranje vlag, zeer hoog, kleurig" (*Harpulina arausiaca*) f. 60.—, "een Amboinische Wenteltrap, ruim 1½ duim" (*Epitonium scalare*) f. 30.—, een "groote fraaije geparlamourde Zee-oor, van nieuw Zeeland, zeldzaam" (*Haliotis iris*) f. 12.—. Een bijzonderheid in deze verzameling is nog, dat af en toe vindplaatsen — zij het dan zeer globaal — genoemd worden, b.v. Rode Zee, Middellandse Zee, Franse kust, Noorwegen, Nieuw-Zeeland, Suratte.

Dr. Egbert Philip van Visvliet (1736-1799) was geboren te Middelburg. Hij stamde uit een geslacht van medici en ging zelf ook medicijnen studeren te Leiden; tevens behaalde hij daar de doctors-titel in de rechten. Na deze studiën vestigde hij zich als geneesheer in zijn geboortestad. Hij bezat een zeer omvangrijke bibliotheek (ruim 2800 nummers), diverse instrumenten en curosia, en een grote verzameling "Natuurlijke Zeldzaamheden". Hieronder zijn allerlei dieren op liquor, gedroogde insecten, opgezette dieren, een herbarium, gesteenten en fossielen, koralen en zeeheesters, en een aanzienlijke collectie "Hoorns en Doubletschulpen". Deze laatste waren opgeborgen in een "Nooteboomen Boogkabinet, de boven-deuren met Glazen, en van onderen met XII Laden". De namen in de catalogus (1799) zijn de gebruikelijke populaire namen uit Rumphius: toten, porseleinhoorns, pennen, vleugelhoorns, stekelhoorns, tollen, kasketten, maanhoorns, harddoubletten, lazarusklappen, ham-doubletten, enz. De prijzen die enkele bijzondere stukken op de veiling opbrachten, waren — de politieke onrust in aanmerking genomen — niet onbevredigend. Zo bracht een Nautilus £ 10 (f. 60) op, en een gegraveerde dito £ 17 (ruim f. 100), twee grote boterweggen (*Conus betulinus*) £ 12 (f. 72), twee malthese lazarusklappen (*Spondylus gaederopus*) £ 17 (ruim f. 100), een witte winkelhaak (*Malleus albus*) £ 2-8 (ruim f. 14) en twee fraaije gekroonde tepelbakken (*Melo amphora*) £ 12 (f. 72). Het is niet bekend waar deze stukken gebleven zijn.

Vergelijkt men de bovengenoemde Zeeuwse schelpenkabinetten met dergelijke verzamelingen in b.v. Amsterdam, Den Haag of Rotterdam, dan zijn de meeste van weinig betekenis. Alleen die van Van Dishoeck, Schorer, Kien van Citters en Van Visvliet kunnen een

vergelijking met collecties in Noord-Nederland met ere doorstaan.

SUMMARY

In the 18th century some fourteen cabinets of natural history, chiefly consisting of shells, were known in the towns of Vlissingen and Middelburg (province of Zeeland, Netherlands). The owners were usually doctors, merchants or magistrates. The sale catalogues of eight of these collections are still available in various libraries and have been critically examined. Obviously most of the species were derived from the then Dutch overseas territories; the names of the shells followed Rumphius and Valentijn. Towards the closing of the 18th century prices became progressively lower, perhaps due to the unsettled political conditions, but probably also because of a general decline of interest in shell collecting.

LITERATUUR

BENTHEM JUTTING, W.S.S. VAN, 1939. A brief history of the conchological collections at the Zoological Museum of Amsterdam, with some reflections on 18th century shell cabinets and their proprietors, on the occasion of the centenary of the Royal Zoological Society "Natura Artis Magistra". *Bijdr. Dierk.* 27: 167-246.

———, 1969. Leendert Bomme, 1727-1788, een 18-de eeuwse bioloog te Middelburg. *Arch. Zeeuwsch Gen. Wet.*: 21-35.

———, 1970. Martinus Slabber (1740-1835) amateur zoöloog in Zeeland. *Arch. Kon. Zeeuwsch Gen. Wet.*: 45-66.

——— & C.M. VAN HOORN, 1967. Oude en nieuwe gegevens over leven en arbeid van Dr Job Baster (1711-1775). *Arch. Zeeuwsch Gen. Wet.*: 29-70.

[DISHOECK, A.P. VAN,] 1767. *Catalogus musei Dishoekiani ofte systematische naamlijst van eene ongemeene verzameling van Hoorens en Doubletschelpen.....* Amsterdam, 48 pp.

ENGEL, H., 1939. Alphabetical list of Dutch zoological cabinets and menageries. *Bijdr. Dierk.* 27: 247-346.

KESTELOO, H.M., 1902. De stadsrekeningen van Middelburg, IX, 1700-1810. *Arch. Zeeuwsch Gen. Wet.* 8 (5): 1-258.

[KIEN VAN CITTERS, W.A.], 1798. *Catalogus van een fraaij kabinetje schilderijen.....teekeningen en prent-kunst.....benevens.....Hoorns en Doublet-Schulpen, mineralen, opgezette viervoetige gediertens, fraaije vogels, Oost- en West-Indische kapellen en torren.....instrumenten en andere kostbare rareiteiten.* Amsterdam, 124 pp.

- LUGT, F., 1938. Répertoire des catalogues de ventes publiques intéressant l'art ou la curiosité.....I, 1re période: vers 1600-1825. La Haye, 496 pp.
- [LUYCX MASSIS, D.], 1771. Catalogus van een voortreffelijke verzameling van welgeconditioneerde Nederduitsche en Fransche boeken.....als mede.....een zeer schoon cabinet met naturalia....Middelburg, 77 pp.
- [MANDERE, J.S. VAN DE], 1795. Catalogus van eene zindelijke partij.....boeken.....verder eenige fraaiheden.....[Middelburg].
- RUMPHIUS, G.E., 1705. D'Amboinsche Rariteitkamer. Amsterdam, 340 pp.
- [SCHORER, D.S.], 1791. Catalogus van eene voortreffelijke verzameling van.....boeken.....vervolgens eenige fraaije hoorns en schulpen, opgezette vogels, dieren op liquor.....Middelburg.
- SLABBER, M., 1769-1778. Natuurkundige verlustingen, behelzende microscopise waarneemingen van in- en uitlandse wateren landdieren. Haarlem, 166 pp.
- [STEENGRACHT, C.], 1782. Catalogus van een uitmuntende verzameling van boeken.....en andere liefhebberijen meer. 's Hage, p. 1-139 en 27-74.
- VALENTIJN, F., 1726. Oud en Nieuw Oost-Indien, III. Dordrecht en Amsterdam.
- , 1754. Verhandeling der zee-horenkens en zee-gewassen in en omtrent Amboina. Amsterdam.
- VERNHOUT, J.H., 1919. Het kabinet van naturalia. Gedenkboek.....anderhalve-eeuwfeest Zeeuwsch Gen. Wetensch. Middelburg: 103-110.
- [VISVLIET, E.P. VAN], 1799. Catalogus eener uitmuntende verzameling.....boeken.....natuurlijke zeldzaamheden bestaande in.....Hoorns, schulpen,....Middelburg, 224 pp.
- [WIND, P. DE], 1771. Catalogus....librorum....waarbij eenige astronomische, mathematische en andere instrumenten, insecten op liquor, twee kabinetjes met hoorns en schulpen en andere fraaiheden. Middelburg, 140 pp.